

következőket írta róla: „Voltak e században is, akik Kelemen Lajosnál többet írtak Erdély történetéről, de annak tiszta szívvel és kézzel történő feltárásáért nálánál többet más bizonyosan nem tett.”²

Tudományos munkásságát *Marosszéki határnevek a XVI. és XVII. századból* című forrásközlésével kezdte (1897). Önálló kötetben jelent meg: *Kolozsvári Kalauza* (1902) és *Az Erdélyi Múzeum Egyesület múltja és jelene* (1904) című összefoglaló munkája. Kiadta *Bod Péter leveleit* (1907), *Nalácsi József feljegyzéseit* (1921), *Hermányi Dienes József anekdotáit* (1925), *Bánffy Józsefné emlékiratait* (1931), amelyek által elindította a művelődéstörténeti forrásanyagunk feltárását.

Kelemen Lajos többször is hangoztatta, hogy a történelemsznek nem szabad csak a kutató szakemberek kis körének írni, hanem a tudományos eredményeket el kell juttatni az érdeklődő nagyközönséghez is. Népművelői tevékenysége központjában – a sajtóban megjelenő népszerűsítő cikkei mellett – a csoportosan vezetett városnézések álltak. A kincses Kolozsvár és környékének régi emlékei, kövei az ő körsétás kalauzolásai, kirándulásai során elevenedtek meg.

A magyar irodalom jeles regényírói – *Móricz Zsigmond*, *Nyirő József*, *Gyallay Domokos* és mások – többször felkeresték és adatokat kértek tőle. Móricz Zsigmond az Erdély-trilógia írására készülődve meglátogatta Kelemen Lajost és megcsodálta az erdélyi történelem nagy és apró mozzanataira kiterjedő tudását. Műve egyik szereplőjében a mindentudó Kelemen deákban irodalmilag is megörökítette alakját.

Élete során több kitüntetés, megtiszteltetés érte: 1938-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává, majd 1962-ben rendes tagjává választotta. Hetvenedik, majd nyolcvanadik születésnapja alkalmából 1947-ben és 1957-ben két emlékkönyv jelent meg, melyben határokon inneni és túli magyar, román és szász történészek rótták le tiszteletüket Kelemen Lajos személye és munkássága előtt. Kolozsváron, 1963. július 29-én hunyt el, egész Erdély a kincses városba sereglett magyar népe kísérte örök nyughelyére, a Házsongárdba.

Kézírtos hagyatékában maradt tizenhat jelentős munka, adatgyűjtés a Székely Oklevéltár IX. kötetéhez, családtörténeti, művelődéstörténeti adatgyűjtemény stb. Tanulmányait két poszthumusz kötetben *Benkő Nagy Margit* jelentette meg.³

Kelemen Lajos Erdély nagy magyar historikusa egész életében példát mutatott az önzetlen tudósi magatartásra és a szolgálatként felfogott tudományművelésre. Szabó T. Attila szerint példája „...ragyogva hirdeti mindannyiunknak szóló tanításként, hogy a testi halál csak a pillanatnak hódoló, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött ember és tudós élete a maga gazdag eredményeivel, követésre kész tető példaadásával örökre beépül a közösség erkölcsi, társadalmi és tudományos életébe”.⁴

Sebestyén Kálmán

Százhuszonöt éve született báró Nopcsa Ferenc

1933 tavaszán a bécsi és a budapesti lapok feltűnő helyeken és címeikkel közölték a hírt, hogy báró Nopcsa Ferenc, a világhírű magyar tudós Bécsben, a Singerstrasse 12. szám alatti lakásában április 25-én lelőtte albán titkárát, majd öngyilkosságot követett el. Holttestét április 28-án a bécsi Központi Temető krematóriumában elégették, s hamvait ugyanott temették el. Akkor és arról írta a pályatárs és barát, az ugyancsak jeles tudós, Lambrecht Kálmán a Budapesti Szemlében: „(...) a Nopcsa név utolsó viselője túl korán esett áldozatul a lángoknak: szelleme a lángelme lobogásának, teste a krematórium tüzének.”

² *Jakó Zsigmond*: Társadalom, egyház, művelődés. Bp., 1997. 431. old.

³ *Csetri Elek–Jakó Zsigmond–Tonk Sándor* (szerk.): Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest, 1977., 1982.

⁴ *Szabó T. Attila*: Nyelv és múlt. Bukarest, 1972. 492. old.

Bárány Ferenc 1877. május 3-án született a Hunyad vármegyei Déván egy, Erdély történetében, politikai és társadalmi életében évszázadok óta jelentős szerepet játszó főúri (1852-től bárói címet viselő) családból. Középiskolai tanulmányait a bécsi Collegium Theresianumban végezte. Életének és pályájának további alakulását alapvetően befolyásolta, hogy Ilona nevű testvére szentpéterfalvai birtokukon 1895-ben különös csontmaradványokat talált. A leleteket Nopcsa ugyanabban az évben Bécsbe vitte és megmutatta Eduard Suessnek, a tudományegyetem nagy híru tanárának. A professzor ösztönzésére fogott hozzá a csontok, az első magyarországi dinoszaurusz-leletek vizsgálatához. Munkája egyre inkább elmélyült, a szakirodalmat a bécsi Természettudományi Múzeumban tanulmányozta és az egyetemen rendszeresen látogatta Suess óráit. Első előadását huszonkét éves korában, 1899. június 21-én a bécsi tudományos akadémia osztályülésén tartotta meg *Dinosaurier aus Siebenbürgen* címmel. A tudományos körökben nagy feltűnést keltett előadás a Bécsi Akadémia munkálataiban jelent meg. 1903-ban kitüntetéssel tett doktori szigorlatot Eduard Suess és Victor Karl Uhlig professoroknál.

Bécsben végérvényesen elkötelezte magát a paleontológiának és a geológiának. A következő három évtizedben összehasonlító vizsgálatok céljából felkereste Európa legjelentősebb természettudományi múzeumait, ahol főleg az őshüllőmaradványokat (elsősorban a dinoszaurusz-féléket) tanulmányozta, de foglalkozott a madarak röpképességének kialakulásával, rendszertannal, származástannal és az egyik megalapozója lett két tudományágnak: a paleofiziológiának és a paleopatológiának. Geológiai és tektonikai kutatásokat elsősorban Erdélyben és a Balkán-félszigeten végzett.

Rendszeres utazásai során először 1899 augusztusában fordult meg a Balkánon, 1903 végén Albániába, Szkutariba is eljutott. Az 1905. év végén tett utazásával vette kezdetét az az élete végéig tartó munkásság, amelynek célja Albánia földjének és népének tanulmányozása volt. „Nopcsa Ferenc báró előítélet nélkül lépte át e roszszhírű ország határait. Az igazi explorátor rátermettségével és finom tapintatával hamarosan megtalálta az utat a nép lelkületéhez. Vándorlásai közben módjában volt színről-színre megismerkednie az országban uralkodó viszonyokkal, a nép életével, szokásaival” – írta róla Halász Gyula 1911-ben. Több mint egy évtizeden keresztül, gyakran életveszélynek és számos kalandnak kitéve rendszeresen visszajárt az országba (1903 és 1916 között 4000 kilométernyi utat tett meg és 360 napot töltött ott), az időközben nagyon megszeretett nép, ahogyan ő nevezte az albánokat: „Európa nagy fegyveres gyermekei” közé. Körükben nem csupán kutatóként, hanem barátként is mozgott. Megtanulta a nyelvüket (akkor a magyar mellett már angolul, németül, olaszul, románul és szerbül is beszélt) és a nyelvjárásokat. Elmélyülten tanulmányozta Észak-Albánia földrajzát és földtanát, valamint az albánok nyelvét, történelmét és néprajzát is. Annyira kivívta tiszteletüket és szeretetüket, hogy 1913-ban kevés híján királyukká választották.

1925. április 20-án a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatójává nevezték ki, e feladatát 1928. november 28-ig látta el. A több mint három év alatt megújította, újjászervezte az első világháború utáni években lelassult földtani munkálatokat, korszerűsítette és felvirágoztatta az intézményt. A gyermekkor óta időnként kiújuló idegbaja és más betegségei (pl. vagotóniás depresszió), a megfeszített munka miatt bekövetkezett kimerültség, a független tudós számára addig ismeretlen adminisztrációs kötöttség és a tudóstársaival folytatott kiélezett viták mind, mind hozzájárultak ahhoz, hogy 1928-ban lemondott igazgatói állásáról és visszavonult bécsi lakásába.

Az osztrák fővárosban ismét talpra állt, így folytatni tudta paleontológiai, geológiai és albanológiai kutatásait. A hozzá közel állókat is váratlanul érte öngyilkossága, hiszen tudták, hogy sok terve volt még. A kiújuló betegség és a súlyos anyagi gondok miatt elsütött pisztoly golyója egy tevékeny, megfeszített munkában eltelt, kalandokban is bővelkedő életnek és világvizonylatban is jelentős munkásságnak vetett véget.

Báró Nopcsa Ferenc huszonkét éves korától haláláig több mint 150 tudományos művet (Albániáról és az albánokról mintegy 60-at) publikált. Könyvei és tanulmányai egyaránt megjelentek magyar és idegen nyelven, az utóbbiakat nemcsak a haza, hanem a legjelentősebb külföldi szakfolyóiratok is közölték. Munkásságát számos elismerés övezte. Több magas kitüntetést kapott és rangos tudományos társaságok választották őt tagjaik közé (pl. levelező tag: Zoológical Society, Geological Society of London, Österreichische Geologische Gesellschaft; majd rendes tag: Magyar Tudományos Akadémia; tiszteletbeli tag: Magyarhoni Földtani Társulat, Magyar Földrajzi Társaság, Gesellschaft für Erdkunde).

Geológus, paleontológus és albanológus volt, mindhárom tudományban egyike az úttörőknek. A tudománytörténészek ma is a világ egyik legnagyobb őslénytudósaként tartják számon. Szerényen „amatőr etnográfus”-nak vallotta és nevezte magát, de művei egy professzionista kutatóról tanúskodnak. Amit az albánok népi kultúrájáról: gazdálkodásukról, építkezésükről, viseletükről, gazdasági és használati eszközeiről, mondáikról, mitikus alakjaikról, szokásaikról, hely- és családneveikről leírt, lerajzolt, lefényképezett és kartografikus módszerrel ábrázolt, bármelyik „hivatásos etnográfus”-nak is a dicséretére válna. Albanológiai munkásságát Gert Robely így jellemezte 1966-ban: „(...) Nopcsa csaknem univerzálisnak nevezhető kíváncsisággal gyűjtötte és jegyezte fel, amivel ebben az országban találkozott. (...) Neki még alkalma volt a »régik« Albániát megélnie, mielőtt még az országot elérte a »civilizáció«, és a régi rend szokásaival együtt eltűnt. A tudományos kíváncsiságnak, a megfigyelőképességnek és a kiemelkedő szorgalomnak eme ötvöződése, amellyel kitűnt, mindenki másnál hivatottabbá tette arra, hogy ennek a »régik« Albániának képét rögzítse és továbbadja. Az idők mostohasága e vállalkozást, amelyre készen állt, csak töredékeiben engedte megvalósulni. De még a be nem fejezett mű is helyet biztosít számára a legjelentősebb albanológusok között.”

Az albánok a róluk szóló műveit ma is ismerik és ápolják emlékét. 1993-ban, halálának hatvanadik évfordulóján emlékünnepeket rendeztek Shkodrában és Tiranában. Az előbbi városban utcát neveztek el róla, a Geológiai Szolgálat épületének falán elhelyezték emléktábláját és a település posztomusz díszpolgárává választották. A tiranai ünnepségen az albán kulturális miniszter, halála után több mint fél évszázaddal az egyik magas állami kitüntetésben, a Naim Frashëri-díj I. fokozatában részesítette. Szintén 1993-ban a budapesti Magyar Állami Földtani Intézet volt a színhelye *Nopcsa Ferenc és Albánia* című konferenciának. A tudományos rendezvényen „a szkipetárok földjé”-vel kapcsolatos általános földtani, szerkezetföldtani, vízföldtani, őslénytani, földrajzi, régészeti és néprajzi eredményeit értékelték ki. Előadásokat tartottak azok a geológusok is, akik a nagy előd nyomdokain végeztek kutatásokat Albániában.

Báró Nopcsa Ferenc földtani és néprajzi munkásságát ma is számon tartják e tudományok művelői és művei napjainkban is hatnak a hazai és a nemzetközi kutatásban.

Hála József

Irodalom: Báró Nopcsa Ferenc életrajzát és tudományos műveinek jegyzékét lásd *Lambrecht, K.* [ál-mán]: Franz Baron Nopcsa † der begründer der Paläophysiologie 3. Mai 1877 bis 25. April 1933 (*Palaeontologische Zeitschrift* XV. 1933. No. 2-3. 201-221.); *Tasnádi Kubacska András*: Franz Baron Nopcsa (Bp., 1945.) – Regényes életrajzát *Tasnádi Kubacska András* írta meg Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete (Bp., 1937.) című könyvében. – Az 1993-ban Budapesten megrendezett konferenciára jelent meg az a bibliográfia (*Hála, József*: Franz Baron von Nopcsa, Anmerkungen zu seiner Familie und seine Beziehungen zu Albanien. Wien, 1993.), amely a báró Nopcsa Ferencre és családjára vonatkozó irodalom (267 tétel) és Albániáról szóló műveinek (58 tétel) adatait tartalmazza. – A Néprajzi Hírek emlékének szentelt különszámában (XXIII. 1994. 1-2. sz.) az alábbiak olvashatók róla. *Hála József*: Nopcsa Ferenc, a természettudós és néprajzkutató (7-18.); *Jianu, Coralia-Maria*: Adalék báró Nopcsa Ferenc életrajzához (19.); A Nopcsa család, Nopcsa Ferenc és albániai kutatásai, Bibliográfia (20-47., a fent említett, Bécsben 1993-ban megjelent bibliográfia Terbócs Attila által kiegészített változata); *Gunda Béla*: Báró Nopcsa Ferenc és az albán néprajz (50-53.) – A közelmúltban napvilágot látott, róla szóló művek közül a következőket ajánljuk az érdeklődők figyelmébe: *Főzy István*: Nopcsa báró és a Kárpát-medence dinoszauruszai. A Magyarosaurus dacus és a többiek (Alfadart-Press, Tatabánya, 2000.); *Elsie, Robert*: Reisen den Balkan, Die Lebenserinnerungen des Franz Baron Nopcsa (Dukagjini Publishing House, Pejë, 2001.).